

ГУМАНІСТИЧНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Трансформація суспільства від економічного фундаменту до надбудови, інтенсивні процеси державотворення, входження України до європейського співтовариства ставлять перед педагогічною наукою і шкільною практикою комплекс освітньо-виховних проблем. З-поміж них головними не лише для України, а й для всього людства вважаємо всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, використання з цією метою навчання як основного механізму формування індивіда та відтворення інтелектуального потенціалу народу. Така проблематика характерна майже для всіх світових концепцій розвитку особистості. Оскільки в її основі знання і виховання, ЮНЕСКО оголосило XXI ст. століттям освіти.

Визначаючи основну змістовну характеристику нової освітньої парадигми XXI століття, практично всі дослідники фокусують увагу на її гуманістичній спрямованості. Гуманізація освіти, навчання, виховання, міжособистісних стосунків учасників освітніх процесів, управління освітою тощо – це далеко не повний перелік різноманітних аспектів реального глобального процесу, який на наших очах змінює лице освіти. Немає ніяких підстав сумніватися в реальності гуманізації освіти і правомірності вживання цього терміну як характеристики основної тенденції розвитку сучасних освітніх систем. Це знайшло віддзеркалення в таких основоположних документах, як: Закон України «Про освіту», державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття», Національна доктрина розвитку освіти.

Питання гуманізації освіти завжди було й залишається предметом ґрунтовних досліджень філософів, педагогів, психологів, починаючи від стародавніх часів до сучасності (Конфуцій, Сократ, М. Квінтіліан, Т. Кампанела, Ф. Рабле, М. Монтень, Я. Коменський, І. Песталоцці, К. Ушинський, К. Роджерс, М. Монтессорі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Ш. Амонашвілі, Г. Балл, В. Буряк, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Красовицький, М. Лазарєв, Ю. Мальований, В. Моляко, Л. Мун, А. Суцєнко, І. Прокопенко, О. Савченко, Г. Токмань, І. Якиманська та ін.). Процес гуманізації освіти розглядався науковцями під різними кутами зору: визначення основних чинників гуманізації; аналіз її психологічних аспектів; створення освітнього середовища, оберненого до людини та ін. Українські дослідники гуманізації вищої освіти Г. Балл, Р. Беланова, С. Гончаренко, І. Зязюн, П. Кононенко, О. Пехота, В. Рибалко, М. Романенко, О. Романовський, В. Семиченко, обстоюючи різні концепції гуманної освіти, єдині в одному: еволюція людини, її розвиток – це і є поступ гуманізму, це безальтернативний шлях розвитку вищої освіти. «Якщо раніше основним компонентом навчально-

виховного процесу були знання, то зараз – особистісний розвиток і формування цілісної особистості», – пише М. Романенко [10].

Перш за все необхідно визначити, що таке гуманізація. Термін «*studia humanitatis*» було запроваджено видатним італійським гуманістом Л. Бруні, який визначав його як «пізнання тих речей, які стосуються життя і звичаїв, і які вдосконалюють та прикрашають людину» [12, с. 71].

Розглянемо, як даний термін розкривається в довідковій літературі та роботах відомих педагогів і психологів. У «Новому словнику української мови» [4] під «гуманізацією» у загально-філософському тлумаченні розуміють цілісну концепцію про людину як найвищу цінність у світі. Основними ідеями цієї концепції є захист гідності особистості, визначення її права на свободу, щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей, створення для цього відповідних сприятливих умов (життя, праці, навчання тощо). Аналізуючи всі означення, можна зробити висновок, що гуманізація – це орієнтація освіти на розвиток людської особистості.

На думку Б. Косова, існує чотири основні напрямки гуманізації освіти:

- навчання має бути доповнене побудовою студентом особистісно-значущих індивідуальних моделей пізнання;

- в учінні представлена єдність когнітивних здібностей і мотиваційних установок;

- потрібно диференціювати навчальні програми, перш за все, з урахуванням суб'єктивного досвіду і надання переваги студентом тим або іншим способам навчальної роботи. Опанування таких способів (наприклад, вербального або наочного сприйняття матеріалу) є основним шляхом розвитку пізнавальних здібностей;

- основним результатом навчання має бути формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними знаннями і вміннями [8].

Взагалі, гуманізація освіти полягає в тому, щоб навчання було доступним і цікавим. Доступність та інтерес до знань - ось дві головні складові гуманізації освіти.

Гуманізація - це не просто збільшення кількості дисциплін соціально-гуманітарного профілю, а зміна внутрішніх орієнтирів освіти. Суспільство в цілому не в змозі успішно розвиватися без урахування ціннісних орієнтацій людини. Драматизм існуючого стану освіти, на нашу думку, полягає в тому, що ринкові відносини починають енергійно вимивати соціально-гуманітарну культуру, внаслідок чого суспільство перестане бути дієздатним. Розвинута гуманітарна культура - умова виживання і вдосконалення суспільства. Більшість учених погоджується з тим, що нова концепція освіти має бути пов'язана з її гуманізацією. Вона повинна виходити з того, що людина - система, котра саморозвивається, і вища освіта повинна допомогти саморозвитку людини. Людина - відкрита система, і необхідне глибоке вивчення її зв'язків із соціальним світом, впливу на неї досягнень світової та національної культур. Людина-біопсихосоціальна істота, і слід враховувати вплив на неї генетичного коду, природний характер психіки і її розвитку і, нарешті, вплив довкілля, передусім соціального.

Гуманізація вищої школи має на увазі, насамперед, демократичні перетворення системи соціальних відносин у навчальних закладах. Це означає становлення вищої школи, що поєднує автономію, свободу організації навчального процесу та плюралізм моделей освіти, коли в обстановці конкуренції виявляється кращий студент і кращий викладач. Далі йде персоніфікація навчального процесу, яка повинна стимулювати викладача до підготовки авторських курсів і адаптації їх до особистості студента, його індивідуального навчального плану. Гуманізація припускає, що освіта має бути проблемною, такою, що базується на партнерстві викладача і студента, і такою, що перетворює навчальний процес на творчість.

Основні риси кризи сучасної освіти та виховання виявляються в деінтелектуалізації суспільства, в зниженні авторитету знань. Дегуманізація вищої школи полягає в невідповідності цілей, змісту і методів освіти потребам суспільства. Цей процес детермінований, передусім, станом соціуму, його переходом від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної.

Одним з актуальних аспектів гуманістичної освіти є встановлення гуманних відносин між викладачем і студентом. Вирішення цього завдання вимагає спільних зусиль психологів, педагогів, філософів, соціологів, методистів, а також вивчення, критичного осмислення та використання досвіду провідних зарубіжних освітніх систем з теорії і практики особистісно-орієнтованої освіти.

Аналізуючи процес становлення гуманістичної спрямованості у студентів, ми повністю погоджуємося з Н. Тарасевич [11], що педагогічна спрямованість у цілому може знаходитися на кількох рівнях, які визначаються її домінуючим об'єктом.

Перший, найнижчий рівень педагогічної спрямованості-егоцентрична спрямованість, орієнтація на себе, власні потреби. Плануючи взаємодію з класом, такий вчитель стурбований перш за все тим, як справити на учнів гарне враження. Це викликає зайве напруження і стає перешкодою у досягненні взаєморозуміння, одночасно відволікаючи від головного завдання діяльності [11].

Другий рівень — предметоцентрична спрямованість. Головне для вчителя - викласти матеріал, провести урок, виконати програму, вкласти в час. Урок часто проводиться задля самого уроку. Така домінанта теж виступає бар'єром в організації співробітництва, бо вчитель налаштований не стільки на організацію діяльності учнів, скільки на свою функціонально-рольову поведінку [11].

Третій рівень - спрямованість педоцентрична. Це вже налаштування на роботу з класом, адаптація до інтересів учнів, прагнення зацікавити їх діяльністю. Проте, якщо це кінцева мета і вчитель лише пристосовується до можливостей учнів, націлений на цікаву справу без використання цієї справи, усієї взаємодії задля прогресивних змін, всебічного зростання самих учнів, така взаємодія позбавлена гуманістичного сенсу стимулювання розвитку школяра [11].

Четвертий рівень - гуманістична спрямованість педагога, коли зусилля вчителя зосереджені на допомозі школяреві в його розвитку і на удосконаленні власної особистості для стимулювання розвитку учнів [11].

Звичайно, спрямованість кожного педагога має різні рівні. Ми підкреслюємо лише те, що для педагога-майстра завжди провідною є орієнтація на становлення

особистості учня при гармонійній узгодженості всіх інших: гуманізації засобів діяльності, гідного самоствердження, врахування потреб вихованців. Вияв гуманістичної філософії вчителя пронизує усі сторони його діяльності: мету, засоби, результат, усвідомлення сутності об'єкта та суб'єкта в цій діяльності. За якими критеріями визначається гуманістична спрямованість педагогічної діяльності?

Гуманістична спрямованість вчителя виявляється найперше в усвідомленні ним мети своєї діяльності стосовно кожної конкретної ситуації, якщо ця діяльність планується як ефект просування, росту, прогресивних змін особистості учня [11]. Характерною ознакою мети педагога-майстра є домінанта на вихованцеві, його інтересах, на організації його діяльності. За таких умов головна увага педагога скерована не на власні дії (розповісти, довести), а на діяльність учнів, яка організується педагогом (усвідомити, з'ясувати). Отже, гуманістична спрямованість педагогічної діяльності виявляється в осмисленні побудови взаємодії як мета діяльності [5, с 15], у розумінні своєї діяльності як засобу впливу на учнів через організацію їхньої активності. Виявляє цю ознаку рефлексивний аналіз: «Що для мене головне в моїй діяльності на уроці, у спілкуванні поза ним? На що вона спрямована?»

Другий критерій гуманістичної спрямованості поведінки вчителя - ставлення до об'єкта педагогічної дії як до суб'єкта взаємодії, забезпечуючи йому реалізацію кардинальних потреб самоактуалізації і пізнання [11]. Усвідомлюючи завдання організувати діяльність учня та стосунки з ним, які спонукають вихованця до самозміни, активізуючи його власні зусилля, вчитель прагне, щоб учень сприйняв мету своєї діяльності як вияв власних інтересів. Отже, гуманізм вчителя полягає в тому, що він вміє трансформувати інтереси учня в задану мету діяльності, зробити мету потрібної діяльності особистісно-значущою для учня, а саму діяльність не примусовою, а особистісно-ініційованою, цікавою учневі, вмотивованою. Сам учитель займає позицію помічника в досягненні поставленої учнем мети. Виявляє гуманістичне ставлення до об'єкту педагогічної дії такий аналіз: «Чи передає вчитель учням мету своєї діяльності? Які прийоми використано для спонукання учнів до самозміни?»

Наступний критерій - використання засобів педагогічної дії вчителем для реалізації над завдання розвитку учнів [11]. Плануючи урок, гуманістично спрямований вчитель ставить на перше місце не інформування, не прямий вплив, а стимулювання учня до активної дії. Гуманістична спрямованість визначає напрямок уроку: що в ньому головне (знання змісту твору, біографічних даних чи роздуми над проблемами, які піднімаються у цьому творі і є актуальними для школяра). Отже, підвищення гуманістичного потенціалу засобів педагогічної діяльності залежить від вміння усвідомлювати майбутнім учителем і реалізовувати над завдання уроку, години спілкування, індивідуальної бесіди. У такому разі над завдання буде формулюватися вчителем не лише як «Я хочу, щоб учні зрозуміли, дізналися...», а й містити більш складні завдання: «Я хочу, щоб діти відчули..., щоб вони відкрили для себе..., щоб вони прагнули...».

Критерій гуманістичного ставлення вчителя до себе як до суб'єкта педагогічної дії визначає розуміння наставником своєї позиції організатора, який

керує на основі рефлексивного управління, враховуючи можливості учнів і змінюючись сам на основі умов нових ситуацій, гідно самостверджуючись у досягненнях учнів [11], Усвідомленню ставлення до себе допомагає рефлексивний аналіз: «Що мене радує в ролі вчителя, що турбує?».

Гуманістична спрямованість учителя виявляється також за таким критерієм, як передбачення й аналіз досягнутого результату діяльності. У якій мірі педагог націлений на прогресивні зміни в учнях, причому не лише на предметний результат, а й на операціональний, емоційно-ціннісний: «Що знають учні, вміють, як ставляться до цього, до чого прагнуть?».

Формування гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя є результатом багатьох чинників: соціального досвіду, моральної позиції, цілеспрямованого навчання і виховання. Через усвідомлення сутності педагогічної діяльності, себе в ній, через аналіз ситуацій за логікою «мета-засоби включення у діяльність - результат», через поетапний розвиток власних задатків, необхідних для продуктивної діяльності, майбутній вчитель має можливість усвідомити своє «Я», свою спрямованість і шляхи самовдосконалення.

Гуманітаризація освіти є глобальною проблемою і її вирішення має на увазі розробку нової парадигми освіти, зміну ставлення до освіти з боку держави і суспільства. Для вирішення людством цієї проблеми потрібне формування духовно-інтелектуального базису випускників ВНЗ, а це, насамперед, гуманістичність навчання, що формує не просто фахівців, а професіоналів, здатних до співпраці та мирного перетворення світу. Отже, на сучасному етапі постає завдання подальшої науково-практичної розробки сучасних проблем гуманізації навчання та широкого впровадження відповідних психолого-педагогічних і методичних надбань у практику роботи вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г. Гуманізація освіти як джерело особистісної свободи // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова). І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
2. Бєрулава М.Н. Гуманізація освіти / М.Н. Бєрулава // Педагогіка. – 1996. – №1.
3. Вакарчук І. Освіта - стратегічний резерв розвитку країни // Урядовий кур'єр. – 2008. – 5 березня. (№ 55).
4. Гуманізація // Новий словник української мови / Укладачі: В.Яременко, О. Сліпушко. – К. : Видавництво «Аконіт», 1999. – Т. 1.
5. Гуманізація процесу навчання в школі : Навчальний посібник / За ред. С.П. Бондар. – 2-ге вид., доповн. – К. : «Стилос», 2001. – 256 с.
6. Державна Національна програма «Освіта (Україна - ХХІ століття)». – К. : Райдуга, 1994.
7. Кісіль М. В. Гуманізація вищої освіти як сучасна тенденція / VI. В. Кісіль // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій : матеріали конференції. – Суми, 2008 – С. 49-51.

8. Косов Б. Б. Особистість: теорія, діагностика і розвиток: Навч.-метод. посіб. для вищих учбових закладів. – М.: Академічний Проект, 2000. – С. 116 -118.
9. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. - К., 1997.
10. Романенко М.І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід: монографія. – Дніпропетровськ: Видавництво «Промінь», 2001.
11. Тарасевич Н.М. Формування гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя в процесі навчання // Зб. наук, праць: Вісник Полтавського державного педагогічного інституту. – Вип. 1(5). – Полтава, 1992. – С. 105-110.
12. The Educational Leadership Program. Newsletter. Fall. – 2000. – Vol. 2, Issue 1.